

MILAN JELÍNEK

NOVÉ VÝRAZY PŘEDLOŽKOVÉ POVAHY V ČEŠTINĚ A RUŠTINĚ

I

V novodobých spisovných jazycích slovanských, podobně jako v jiných moderních jazycích evropských, vytvořila se vrstva ustálených výrazů, které buď mají zřetelnou funkci předložkovou, nebo se alespoň této funkci přibližují. Jejich zařazení mezi předložky činí však jisté potíže, neboť slovo, které je jejich základem, zachovává si ve větší nebo menší míře svůj běžný lexikální význam a následkem toho i svou slovnědruhovou charakteristiku.¹ Tak je tomu např. s výrazem *по сравнению с чем*, kterého se užívá dosti běžně k označení vztahu srovnávacího nebo úže k vyjádření vztahu rozlišovacího. Pro názornost uveďme alespoň jednu typickou větu s tímto výrazem: *По сравнению со всеми остальными падежами именительный представляется более свободным ... (Яз 236).*² V češtině odpovídají uvedenému výrazu ustálená spojení *ve srovnání* nebo *v porovnání s čím* (každě u *porovnání*, chybně u *srovnání*). Že jde o výrazy, které nabývají předložkové funkce, o tom podává v daném případě svědectví čeština, neboť v ní se nabízí vedle výrazu *ve srovnání s čím* starobylá nepřívodní předložka *proti čemu*, která ovšem kvalifikuje vyjadřovaný vztah jednoznačně jako vztah protikladu. Starší generace si možná při této příležitosti vzpomenou, že ještě před počátkem třicátých let považovaly různé příručky jazykové správnosti a dokonce sám časopis *Naše řeč* výrazy tohoto druhu za zbytečný import z cizích jazyků (zejména z němčiny) a že místo nich doporučovaly staré předložky.

Třebaže výrazy typu *по сравнению с чем*, *ve srovnání s čím* slouží k vyjádření vztahu mezi substantivy formálně na nich závislými a jinými substantivy tvořícími součást větné stavby, nemůžeme je přiřadit k předložkám jen podle jejich funkce. Brání tomu ta skutečnost, že vztah se tu vyjadřuje přímo lexikálním významem slov *сравнение*, *сrovnání* a že tato slova zůstávají uložena v povědomí pisatelů jako jména podstatná, obměněná morfologicky podle daného syntaktického vzorce (v ruštině má subst. *сравнение* morfém *-ю* závislý na dativní předložce *по чему*, v češtině morfém *-í* podmíněný lokálovou předložkou *в чем*). Lexikální význam slova tvořícího základ výrazu s předložkovou funkcí může být ovšem posunut proti významu, jaký má dané slovo mimo spojení předložkové povahy. I v těchto případech se však zachovává v povědomí pisatelů slovnědruhová charakteristika základového slova. Tak např. výraz *на основании чего*, který má svůj český ekvivalent ve výrazu *na základě*, řídkěji *na podkladě čeho*, chápeme obvykle širě než jako vyjádření vztahu jisté základny nebo opory: ... *вопрос решался на основании внешнего сходства сравниваемых слов* (Лор 133). Můžeme tu mluvit o vyjádření

širšího vztahu zřetelového, pro který lze v češtině zvolit starou nepůvodní předložku *podle*, ovšem ne tak jednoznačnou, jako je výraz *na základě čeho*. I při tomto rozšíření významu slov *основание* 'základ' neztrácí se však jejich slovnědruhová charakteristika: pisatelé jsou si zpravidla vědomi toho, že jde o substantiva v lokále řízeném předložkou *na*.

II

1. Přehodnocování slovních spojení ve výrazy předložkové povahy postoupilo v ruštině daleko u výrazů vzniklých z přechodníků³: *включая что* 'počítaje (-íc) v to co, zahrnuje, -íc v to co, včetně čeho',⁴ *исключая что* 'vyjma, vyjímaje (-íc) co', *не исключая чего* 'nevyjímaje (-íc) co', *несмотря на что* 'nehledě (-íc) k čemu, přes co'; *начиная чем, с чего* 'počínaje (-íc) čím n. od čeho', *кончая чем* 'konče (-íc) čím, včetně čeho', *спустя что* 'po čem, po uplynutí čeho'; *благодаря чему* 'dík(y) čemu'; *сочетаясь с чем* 'spolu, ve spojení s čím'. Dnešní uživatel spisovné ruštiny již nehodnotí uvedené výrazy jako přechodníky, nýbrž chápe je jako výrazy s předložkovou funkcí, i když sémantické spojení se základovým slovesem není zcela přerušeno. Nejvíce se proti základovému slovesu osamostatnila předložka *благодаря чему*, podobně jako se v češtině značně vzdálila od základního substantiva nová nepůvodní předložka *dík* nebo *díky čemu*. Svědčí o tom schopnost této předložky vyjadřovat zdůvodnění bez pozitivního odstínu, který bychom předpokládali podle významu slovesa *благодарить*. R. A. Budagov uvádí z lidové řeči dokonce doklad na užití předložky *благодаря чему* při zdůvodňování negativního jevu: *Благодаря ему я сломал себе ногу*.⁵ V češtině je odtržení výrazů jako *vyjma (-ouc) co*, *vyjímaje (-íc) co*, *nehledě (-íc) k čemu*, *počínaje (-íc) čím*, *konče (-íc) čím* aj. od základových sloves signalizováno tím, že se těchto od původu přechodníkových tvarů užívá v absolutní platnosti a že si v nich následkem toho konkurují morfémy pro rod mužský a ženský, které ovšem ztratily svou rodově rozlišovací schopnost.

2. Zřetelné platnosti předložkové nabyla také některá původní příslovce, i když se nový výraz předložkové povahy po stránce významové neoddělil od původního významu adverbialního. Sémantická spojitost adverbii a nových předložek je pochopitelná, neboť z adverbii se stávají předložky jen jiným uplatněním syntaktickým. Za předložky adverbialního původu lze v novodobé ruštině považovat např. výrazy *подобно чему* 'podobně jako', *согласно*, *соответственно чему* 'soulasně, shodně, v souhlasu, ve shodě s čím', *сравнительно с чем* 've srovnání s čím'; *совместно с чем* 'spolu s čím', *неотделимо от чего* 'nerozlučně s čím'; *относительно чего* 'vzhledem k čemu', *безотносительно к чему* 'bez zřetele k čemu, bez ohledu nač', *независимо от чего* 'nezávisle na čem' aj. Stejně je tomu v dnešní češtině, jak o tom svědčí některé překladové ekvivalenty adverbialního původu připojené k výše uvedeným výrazům ruským. Poznamenejme ještě dvě české předložky tohoto typu, které se vyznačují značnou frekvencí, třebaže byly dlouho označovány v jazykových příručkách a slovnících jako nesprávné: *včetně čeho*, *ohledně čeho*. V současné kodifikaci spisovné češtiny byly tyto předložky uznány jako potřebné a byly vyvráceny námitky proti jejich správnosti. Předložku *ohledně* však Slovník spisovného jazyka českého označil jako hovorovou a zastaralou

(podle mého jazykového povědomí lze u ní mluvit spíše o zabarvení hovorovém než zastaralém).

3. Těsné sepětí se svým základovým slovem si obyčejně zachovávají výrazy předložkové povahy, které vznikly syntaktickým přehodnocením prostého nebo častěji předložkového pádu substantiva.⁶ Proces zpředložkovění těchto výrazů lze považovat za ukončený především u substantiv označujících příslušný vztah prostým instrumentálem. V ruštině je takových předložek méně než v češtině; z běžných prostředků s předložkovou funkcí můžeme uvést jen tři: *посредством чего*, 'prostřednictvím, pomocí čeho', *путем чего*, 'cestou, pomocí čeho' a *рядом с чем*, 'spolu s čím, vedle čeho, u čeho'. V češtině patří k běžným předložkám tohoto typu vedle uvedených překladových ekvivalentů *pomocí*, *prostřednictvím* a *cestou* výrazy *vzhledem k čemu* n. *nač*, *následkem*, *vlivem*, *vinou*, *zásluhou čeho*; *během*, *průběhem čeho*; *kolem*, *stranou čeho*. Ještě v době obrozené se hojně užívalo předložky *příčinou čeho*, která vznikla patrně napodobením lat. *causa* v humanistické češtině, ale od 40. let 19. stol. nabýval stále větší frekvence předložkový instrumentál *za příčinou čeho* a ten pak v 2. pol. 19. stol. zvítězil, pokud ovšem nebyl celý výraz nahrazen ve vztahu příčinném předložkou *následkem čeho* a v účelovém vztahu předložkou *za účelem čeho*. Poznamenejme ještě, že čeština má na rozdíl od ruštiny tři nové nepůvodní předložky, jejichž tvar odpovídá nominativu (nebo bezpředložkovému akuzativu): *místo čeho* (proti rus. *вместо*, *наместо* *чего*), *díky čemu* (*благодаря* *чему*) a *vzdor čemu* (*вопреки* *чему*).

4. Prepozicionalizace byla ukončena také u některých výrazů, které vznikly z předložkových pádů. Základové substantivum buď zaniklo jako samostatné slovo, nebo jeho význam se v platnosti předložkové natolik posunul, že se silně oslabila nebo dokonce vůbec přerušila souvislost příslušného pádu substantiva s nově vzniklou předložkou. Přehodnocení předložkového pádu v nepůvodní předložku pak mělo důsledky pravopisné: nová předložka se ve shodě se svou funkcí začala psát dohromady. Tak je tomu v ruštině u těchto předložek: *вместо чего*, 'místo čeho', *вокруг чего*, 'okolo, kolem čeho', *вследствие чего*, 'následkem čeho', *вопреки чему*, 'proti, navzdory čemu', *вразрез с чем*, 'v rozporu s čím', *вслед чему*, 'za čím', 'hned za čím'; *свиды чего*, 'vzhledem k čemu'; *вроде чего*, 'jako co, na způsob čeho', *вместе с чем*, 'spolu, společně s čím'; *наподобие чего*, 'jako co, na způsob čeho', *насчет чего*, 'ohledně, stran čeho', *наперекор чему*, 'navzdory čemu'; *накануне чего*, 'v předvečer čeho, večer před čím', *наряду с чем*, 'zároveň, společně s čím, vedle čeho'; *сверх чего*, 'přes co, nad co, kromě čeho'. Z češtiny můžeme uvést obdobné případy: *kvůli čemu*; *namísto čeho*, *navzdor(y) čemu*, zast. *namístě čeho*; *stran* (< *s strany*) *čeho*; *vůči čemu*.

5. Jiné výrazy předložkové povahy, které vznikly z předložkových pádů substantiv, zachovávají si víceméně zřetelnou spojitost se svým základovým slovem. Proto se nepišou dohromady, třebaže mají předložkovou funkci. Probereme je podle jednotlivých vztahů, které vyjadřují, aniž si ovšem činíme nárok na úplnost výčtu. Stranou ponecháváme zejména výrazy ještě neustálené, u nichž zjišťujeme jen jistý náběh k předložkové funkci.

a) Sémanticky vyhraněné jsou výrazy označující vztah souvislosti (nesouvislosti) a shody (neshody). Dělí se na dvě skupiny podle toho, zdali vyjadřují první, širší z uvedených vztahů, či vztah druhý. K výrazům označujícím vztah souvislosti patří v dnešní ruštině *в связи с чем*, 'v souvislosti

s *čím'*, v *связе с чем*, ve spojení s *čím'*, в *сочетании*, в *соединении с чем*, ve spojitosti s *čím'*. Jiné výrazy označující obecný vztah souvislosti, jako např. во *взаимодействии с чем*, v *соучастности*, в *соухре с čím'*, nedosáhly ještě takové stabilizace (a následkem toho i frekvencí), abychom je mohli jednoznačně zařadit mezi nové výrazy s předložkovou funkcí. Nepříliš stabilizovány jsou také výrazy vyjadřující nedostatek souvislosti nebo vůbec nesouvislost s něčím, např. без *связи с чем*, bez *соединения с čím'*, в *отрыве от чего*, bez *соединения с čím'*. Pokud jde o češtinu, byly příslušné výrazy uvedeny jako překladové ekvivalenty a zhruba pro ně platí totéž, co jsme řekli o výrazech ruských.

Pro vztah shody se v ruštině ustálily výrazy в *соответствии с чем*, ve shodě s *čím'* a в *согласии с чем*, v souhlasu (-e), в *согласии с čím'*. Významový rozdíl mezi nimi je celkem zanedbatelný, i když *согласие* označuje větší míru shody (její větší intenzitu) než výraz *соответствие*. V opačném vztahu neshody lze rozeznávat tři vztahové odstíny: rozdíl, rozpor a protiklad. V češtině jsou vyjádřeny lexikálním významem příslušných substantiv, v ruštině rovněž kromě vztahového odstínu rozporu, v němž subst. *разрез* ztratilo svou samostatnost. Pro vztah rozdílu se ustálil výraz в *отличии от чего*, na rozdíl od *čeho'*, vztah rozporu se vyjadřuje předložkou *вразрез с чем*, v rozporu s *čím'* a ve vztahu protikladu nacházíme dva víceméně ustálené výrazy в *противоположность*, в *противовес чему*, kterým odpovídá jeden výraz český v *protikladu k čemu*.

b) Ke skupině prostředků označujících vztah souvislosti přiřazuje se volně výraz pro vztah blíže nespecifikované závislosti: в *зависимости от чего*, v závislosti na *čem'*. Jak vyplývá ze srovnání ruského výrazu a českého překladového ekvivalentu, postupují oba jazyky při vyjadřování daného vztahu zhruba stejně. Vztah nezávislosti se jak v ruštině, tak v češtině označuje výrazy vzniklými z příslovčí (viz výše adv. *независимо от чего*, nezávisle na *čem'*).

c) Další skupinu tvoří výrazy pro vztah společenství; vztahové odstíny jsou tu přímo vyjádřeny základovým substantivem: в *присутствии кого* (zř. *чего*), в *наличии кого* (zř. *чего*), в *присутствии н. за присутствии кого'*, *присутствии кого*, за *участии кого'*, с *участием кого*, s *účastí кого'*. Jak je vidět, mezi ruštinou a češtinou nejsou ve vyjadřování tohoto vztahu podstatné rozdíly, ruština však disponuje jedním synonymním prostředkem navíc. Pro vztah nepřítomnosti někoho nebo něčeho se vyvinul jen jeden ustálený prostředek, a to *при отсутствии кого* (zř. *чего*), за *неприсутствии кого* (zř. *čeho'*).

d) Pro vztah zahrnutí do něčeho a vynětí z něčeho se vytvořily jak v ruštině, tak i v češtině předložkové prostředky z tvarů přechodníkových a z adverbii (включая *что*, *рассчитая*, -*и*, zahrnuje, -*и* *в то, včetně čeho'*, исключая *что*, *выжма*, -*и*, *выжимая*, -*и* *с'* a не *исключая чего*, *невыжимая*, -*и* *с'*). Jenom ve vztahu vynětí nacházíme v obou jazycích výraz vzniklý z předložkového pádu substantiva dějového (v ruštině verbálního): за *исключением чего*, s *výjimkou čeho'*.

e) Poměrně bohatá řada výrazů předložkové povahy slouží k vyjadřování různých odstínů obecného vztahu zřetelového. Do první skupiny lze zařadit prostředky označující obecně poměr mezi pojmy, jak to vyplývá z lexikálního významu základových substantiv: в *отношении чего* (zř. *к чему*), по *отношению к чему*, ve vztahu, v *помěru к čemu'*. Druhá skupina, vyjadřující

zřetelový vztah v užším smyslu, je zastoupena předložkovými pády substantiv jen v češtině: *se zřetelem* (říd. *se zřením*) *k čemu // nač, s ohledem nač*. Totéž platí i pro vyjadřování vztahu opačného, při němž se vytýká buď nedostatek zřetele, nebo zřetel k něčemu se vůbec popírá: *bez zřetele* (říd. *bez zření*) *k čemu // nač, bez ohledu nač*. Ruština tu užívá prostředků jiného typu, o nichž jsme už mluvili: *безотносительно к чему, несмотря на что*. Třetí skupinu tvoří výrazy kvalifikující vztah mezi pojmy jako hledisko (stanovisko); ruština i čeština tu postupují celkem shodně: *с точки зрения кого (чего), з hlediska кого (čeho), ze stanoviska koho', с позиции (с позицией) чего, з pozice (з pozice) чего'*. K těmto výrazům se volně přiřazuje předložkový pád *со стороны кого (з.ч. чего), ze strany koho (з.ч. чего)'*, který tvoří co do svého významu přechod mezi skupinou druhou a třetí. Do čtvrté skupiny lze zahrnout výrazy pro srovnávání: *по сравнению, в сравнении, říd. при сравнении с чем, ve srovnání, в поровнání с čím'*. Mohli bychom sem zařadit i výrazy označující vztah rozdílu a protikladu, ale svým významem mají přece jenom blíže k obecnému vztahu neshody, kde jsme je také uvedli.

f) Silně frekventovány zejména v odborných textech jsou předložkové výrazy označující vztah prostřednictví a pomoci. V prvním vztahu patří k typu předložek vzniklých z předložkových pádů substantiv jen výraz *через посредство*, který přes jistou knižnost konkuruje předložce *посредством чего*. Čeština má, jak známo, jen předložku instrumentálovou *prostřednictvím čeho*, takže ruština je při vyjadřování tohoto vztahu o jeden výraz bohatší. Naproti tomu se v češtině nabízejí tři varianty předložkového výrazu se subst. *помощь* (*помощí, s pomocí, za pomoci čeho*) proti dvěma variantám ruským: *с помощью, при помощи чего*. Poznamenejme, že v češtině daleko převyšuje svou frekvencí druhé dvě varianty předl. *помощí*, kdežto v ruštině je frekvence obou variant zhruba vyvážena. Popření vztahu pomoci se vyjadřuje v ruštině i v češtině shodně: *без помощи чего, без помочи чého'*.

g) Se vztahem pomoci je příbuzný vztah opory, pro který má ruština tři předložky vzniklé z předložkového lokálu: *на основе, на основании, на базе чего*. Třetí z uvedených předložek má mnohem nižší frekvenci než první dvě; první a třetí jsou spjaty společným významem statičnosti, u třetí proniká odstín dynamičnosti. Čeština disponuje jen dvěma předložkami, a to frekventově blízký vztah vlivu se v ruštině vyjadřuje výrazem *под влиянием чего*, kdežto čeština má pro tento vztah dva výběrové prostředky, jeden shodný s ruštinou (*pod vlivem čeho*), druhý odlišný (*vlivem čeho*).

h) V odborné literatuře a často i v publicistice se setkáváme s předložkovými výrazy označujícími různé odstíny vztahu příčinného (důvodového).⁷ První skupinu tvoří výrazy, které kvalifikují obsah věty nebo některého jejího členu jako následek (důsledek) obsahu větného členu vyjádřeného příslušným výrazem předložkové povahy. Už dříve jsme uvedli výraz *вследствие чего*, jehož prepozicionalizace je ukončena, a jemu odpovídající český výraz *následkem čeho*. Zde k nim připojíme výrazy *в результате чего, в результате чého'*. V ruštině k nim přistupuje ještě výraz *в силу чего*, který může mít v závislosti na kontextu i význam zřetelový (jeho ekvivalentem je pak česká předložka *vzhledem k čemu*). Druhá skupina vyjadřuje vztahový odstín původu, původce nebo podnětu. Vedle už uvedených předložkových výrazů *благодаря кому (чему),* *д(я) кому (чему),* *заслугой кого (чého)'* musíme sem zahrnout

rus. výraz *по вине кого*, odpovídající českému ‚vinou koho‘. Z tohoto přehledu vyplývá, že oba jazyky disponují ekvivalentními prostředky, které se však většinou liší od sebe svou vnitřní strukturou. Čeština pak má navíc tři předložkové výrazy, jejichž význam je závislý na kontextu; teprve obsah věty, popř. celého úseku textu rozhoduje buď o jejich významu důvodovém, nebo účelovém: *z důvodu*, *z důvodů*, *za příčinou čeho*. Kolísání významu si vysvětlíme tím, že účel lze chápat jako důvod toho, co má nastat (ale nemusí). Všechny tři uvedené výrazy se vyskytují v odborných a publicistických textech poměrně zřídka a zejména výraz *za příčinou čeho* pocítujeme jako zastaralý.

ch) Pro vyjadřovací potřeby odborné a publicistické literatury je důležitá skupina výrazů označujících různé odstíny vztahu účelového. Na prvním místě je třeba uvést výrazy kvalifikující daný vztah přímo jako účel. Ruština a čeština zde nabízejí ekvivalentní prostředky: *с целью чего*, *за účelem čeho*, *в целях чего*, *pro účely čeho*. Musíme však poznamenat, že výraz *pro účely čeho* má v češtině poměrně malou frekvenci a že se za oba ruské výrazy obvykle užívá českého výrazu *za účelem čeho*. V poslední době se pak v češtině setkáváme i s výrazem *s cílem čeho*, ale běžnější než vazba se substantivem zůstává zde vazba infinitivní (např. *s cílem laciněji vyrábět*). Odstín vysvětlovací se uplatňuje v ruském výrazu *со имя чего* a v jeho českém ekvivalentu *ve jménu čeho*. Konečně je třeba uvést účelový předložkový výraz s odstínem prospěchovým, který má v obou jazycích své ekvivalenty: *в интересах чего*, *v zájmu čeho*. Oba tyto ekvivalenty se vyznačují silným vzrůstem své frekvence v poválečné době.

i) Se skupinou předložkových výrazů pro vztah účelový se co do svého významu stýká skupina výrazů s významem újmy nebo prospěchu, u nichž často zjišťujeme obecnější funkci výsledkovou (účinkovou). Význam újmy vyjadřují v ruštině výrazy *за счет чего*, *в ущерб чему*, *ценой чего*, kterým odpovídají české výrazy *na účet*, *na vrub čeho*; *na újmu*, *na úkor čeho*; *za cenu čeho*. Jak vidíme, je tu repertoár českých výrazů bohatší než repertoár výrazů ruských. Pro opačný význam prospěchu má ruština výraz *в пользу чего* a čeština výraz *ve prospěch čeho*.

j) Pro vztah podmínkový se v ruštině ustálily výrazy *в условиях*, *при условии*, *в случае чего*; čeština vyjadřuje tyto významy rovněž předložkovými pády, částečně však odlišnými: *v podmínkách*, *pod podmínkou*, *za předpokladu*, *v případě čeho*. Kromě výrazu *v případě čeho* nejsou české výrazy do té míry stabilizovány, jak je tomu u výrazů ruských. Postavení na pomezí vztahu podmínkového a zřetelového zaujímá ruský výraz *с учетом чего* a jeho opozitum *без учета чего*; čeština překládá tyto výrazy obvykle prostředky pro vztah zřetelový, které jsme už uvedli.

k) Pro vztah přípustkový má sice ruština dva výrazy vzniklé z předložkových pádů: *наперекор чему*, *вопреки чему*, ale oba se už natolik prepozicionalizovaly, že se v nich setřela hranice mezi původní předložkou a na ní závislým substantivem. Totéž platí i pro českou nepůvodní předložku *navzdor(y) čemu*. Vezmeme-li v úvahu i předložkové výrazy jiné struktury, než jsou předložkové pády, musíme konstatovat větší výběrové možnosti ruštiny proti možnostem českým.

l) Další důležitá skupina předložkových výrazů, charakteristická hlavně pro literaturu odbornou, slouží k vyjadřování různých odstínů základního vztahu způsobového. Můžeme tu rozlišovat dvě skupiny, z nichž první má funkci

identifikační, druhá interpretační. Do první skupiny patří v ruštině vedle předložky *в роде чего*, jejíž prepozicionalizace je už ukončena, předložkové výrazy *в качестве, в виде, в форме, в порядке чего*. Čeština zde disponuje prostředky obdobnými, ale nemá tak bohatý výběr jako ruština: *na způsob, v podobě, ve formě čeho*. Druhá skupina je zastoupena ruskými předložkovými výrazy *в духе, в смысле, в значении, в роли чего*. Odpovídají jim české výrazy *v duchu, ve smyslu čeho, v roli čeho*.

m) Značnou frekvenci mají hlavně v odborné literatuře předložkové výrazy, které označují umístění nějakého předmětu nebo jevu v jisté věcné nebo jevové oblasti, krátce řečeno, které vyjadřují vztahy lokalizační. Omezíme se jen na ty výrazy, které jsou v předložkové funkci víceméně ustáleny a pomineme řadu prostředků, u nichž zjišťujeme jen jistou tendenci k předložkové funkci. Do první skupiny můžeme řadit výrazy vyjadřující umístění v jistém okruhu nebo úseku: *в области чего, в области чého', в сфере чего, в сфере чého', на почве чего, на půdě чého'*; v češtině pak k tomu přistupují ještě výrazy *na poli, v oboru, na úseku čeho*. Druhá skupina prostředků označuje ohraničení výskytu nebo působnosti nějakého jevu: ruština i čeština zde užívají hlavně dvou předložkových výrazů *в рамках чего, в rámci чého', в пределах чего, в межах чého* (nebo také *в разmezí чého'*). V ruštině je pak dosti frekventován ještě výraz *в составе чего*. Představa řady, linie se uplatňuje v třetí skupině lokalizačních předložkových výrazů: *в ряде чего, в рядě чého', по линии чего, по линии чého'*. V ruštině je dosti rozšířena čtvrtá skupina předložkových výrazů, které mají obecný význam umístění uvnitř: vedle předložek *среди, посередине чего* tu nacházíme např. výrazy *в среде, в центре, в недрах чего*, které se do češtiny obyčejně překládají starou nepůvodní předložkou *uprostřed čeho*. Pokud jde o jiné výrazy lokalizačního významu, spokojíme se konstatováním, že je ruština častěji vyjadřuje předložkovými výrazy než čeština, která většinou dává přednost předložkám původním nebo starým nepůvodním.

n) Zbývá ještě pojednat o početné skupině výrazů předložkové povahy označujících vztahy časové. Zase se omezíme na výrazy nejústálenější a nejfrekventovanější. Celkem zde můžeme rozeznávat dvě základní skupiny: do první se řadí prostředky s významem časového vymezení, do druhé prostředky, které označují vřazení jistého jevu do průběhu nějakého děje. Pro první významový odstín má ruština předložkové výrazy *во время, в пору, в эпоху, в период, в момент, в годы, на этапе чего* aj.; odpovídá jim neméně četná řada česká: *v době, v čase, za času, v období, v údobí, ve chvíli, v letech čeho*. Pokud jde o výrazy patřící do druhé skupiny, náleží v ruštině všechny mezi výrazy tvořené předložkovými pády: *на протяжении, в течении, в ходе, в процессе, с течением чего*; v češtině jsou doloženy jen dva výrazy tohoto typu, a to *v průběhu, v procesu čeho*, ale k nim je třeba přičíst ještě dva výrazy vzniklé z prostého instrumentálu: *během, průběhem čeho*. Mohli bychom uvést další skupiny výrazů předložkové povahy s obecným významem časového počátku nebo časového konce, ale ty nejsou zdaleka tak ustáleny jako výrazy náležící do prvních dvou významových skupin. Poznamenané však alespoň český výraz, který se stýká s výrazy časového významu a označuje časový podnět k nějakému ději: *приležitosti || u příležitosti čeho*. Ruština má sice výrazy obdobné: *no слуваю, no nosоду чего*, ale ty nedosahují stupně ustálenosti výrazu českého.

III

1. Ze srovnání nových výrazů předložkové povahy v ruštině a češtině vyplývá, že si oba jazyky vypracovaly dosti složitou soustavu prostředků pro explicitní zachycování různých vztahových odstínů a že se v ruštině nabízí k výběru poněkud větší počet výrazů předložkové povahy než v češtině.⁸ U většiny nových výrazů předložkové povahy jde o evropeismy, které vnikaly do ruštiny už v 18. stol. převážně z franštiny a do češtiny během 19. stol. převážně prostřednictvím němčiny.⁹ Jejich vývoj byl v češtině uměle brzděn puristickými teoriemi, které je označovaly jako prostředky cizí duchu českého jazyka nebo jako výrazy z hlediska komunikativního nadbytečné. Jejich domovské právo ve spisovné češtině obhájila teprve diskuse o kultuře spisovného jazyka v r. 1932, kdy se správně poukázalo na jejich funkci při intelektualizaci jazyka a na jejich potřebu zejména pro funkční styl odborný.¹⁰ I když nedůvěra k nim byla teoreticky vyvrácena, v praxi se ještě dlouho počítávala jistá nechuť k nim a dodnes jsou někteří příslušníci starších generací vlivem puristických tendencí velmi zdrženliví při jejich užívání. Tím lze vysvětlit nejen bohatší repertoár výrazů předložkové povahy v ruštině, ale i podstatně vyšší frekvenci těchto prostředků v ruských textech odborných a zčásti i publicistických. Protože nové výrazy předložkové povahy usnadňují syntaktickou kondenzaci, a ta je v ruských textech vůbec vyšší než v textech českých, můžeme v tomto faktu vidět další zdůvodnění vyšší frekvence výrazů předložkové povahy v ruštině. Je to tedy především záležitost stylistické tradice, jaká se v obou jazycích vytvořila hlavně za poslední dvě století.

2a. Chceme-li rozdíly ve frekvenci výrazů předložkové povahy doložit příklady, poslouží nám k tomu kterýkoli text odborné nebo publicistické povahy, jehož ruský originál byl přeložen do češtiny nebo naopak. Je až překvapující, kolikrát český text podává jiné výrazové řešení proti ruskému výrazu předložkové povahy. Nejčastěji nacházíme místo ruských konstrukcí s novou nepůvodní předložkou nebo s výrazem blízcím se předložkové platnosti v paralelním českém textu konstrukci s původní nebo starou nepůvodní předložkou. Nelze říci, že český text má v těchto případech nižší komunikativní hodnotu, i když je ruský explicitnější prostředek nahrazen v češtině prostředkem s menší vztahovou explicitou. Jistá ztráta výrazové explicitnosti v českém textu nemá většinou vliv na snížení jeho komunikativní hodnoty proto, že kontext zajišťuje jednoznačnost vztahu vyjádřeného předložkou obecnějšího významu. Jinými slovy, explicitnější prostředek ruský se jeví často jako prostředek více nebo méně redundantní. Neplatí to ovšem pro všechny případy, někdy je český text proti ruskému opravdu ochuzen o přesný vztahový odstín, který by bylo možno vyjádřit ekvivalentním výrazem předložkové povahy. Uvedeme několik příkladů, kdy český text v duchu svých stylistických tradic dává přednost původním nebo starým nepůvodním předložkám před novými výrazy předložkové platnosti, kterých je užito v paralelním textu ruském, a kdy je komunikativní hodnota obou paralelních textů v podstatě stejná:

В течение тысячелетий церковь внушала человеку презрение к земной жизни... (OMJI 17)

Po tisíce let vštěpovala církev člověku pohrdání pozemským životem ... (ZML 16)

Бособр пришел к такому выводу *в результате* критического подхода к сведениям, данным Энеем Сильвием, и после ряда умозаключений. (Таб II 504)

Язык возникает *в условиях* совместного труда людей. (Пс 79)

Война не должна вестись *с целью* несправедливого уничтожения. (Таб II 239)

... заработная плата устанавливается либо *в соответствии* с количеством проработанного времени..., либо *в соответствии* с количеством произведенного продукта. (ПЭ 101)

На первый взгляд условия жизни в подростковом возрасте *по сравнению* с младшим школьным возрастом существенно не меняются. (Пс 547)

2b. Některé ruské výrazy předložkové povahy lze v češtině překládat prostým instrumentálem, aniž se sníží komunikativní hodnota textu. Jsou to výrazy jako *путем, в силу, в результате, на основе, с помощью чего* aj. Poměrně zřídka pak místo ruského předložkového výrazu nacházíme v českém textu prostý genitiv, např. místo výrazů *в отношении чего, со стороны кого*.

Пříklady:

Раздражение терморепторов может происходить не только *путем* прямого контакта, но и на расстоянии (дистантно), *путем* лучистого теплообмена между кожей и предметом. (Пс 128)

Табор был заложен весной 1420 года *в результате* революционных действий крестьян и городской бедноты. (Таб II 19)

... система передачи сигналов *с помощью* электромагнитных волн ... (ИФ V 430)

В России всеилие капитала переплеталось с царским деспотизмом, с пережитками крепостничества и колониальным гнетом *в отношении* нерусских народов. (ПЭ 260)

Beausobre dospěl k tomu závěru *po* kritice Eneáše Sylvia a po rozumových úvahách. (Таб II 355)

Jazyk vzniká *při* společné práci lidí. (Ps 65)

Válka nemá být vedena *k* nespravedlivému zničení. (Таб II 170)

... mzda se stanoví buď *podle* množství odpracovaného času..., nebo *podle* množství vyrobeného produktu. (PE 103)

Na první pohled se podmínky života v dospívání *proti* mladšímu školnímu věku nijak podstatně nemění. (Ps 412)

K podráždění termoreceptorů může docházet nejen *přímým* dotykem, ale i na vzdálenost (distančně) *sálavou* výměnou tepla mezi kůží a předmětem. (Ps 104)

Revolučním činem venkovského lidu a městské chudiny byly na jaře 1420 položeny základy Tábora. (Таб II 13)

... systém předávání signálů *elektromagnetickými* vlnami... (DF V 369)

Neomezená moc kapitálu se v Rusku prolínala s carským despotismem, s přežitky nevolnictví a s koloniálním útlakem *neruských* národů. (PE 265)

2c. Skupině ruských předložkových výrazů s významovým odstínem identifikačním odpovídá v českých textech dosti často nevětná konstrukce se spojkou *jako*, např.:

Я не мог удержаться от желания поставить в качестве эпиграфа к этой главе одно из высказываний ученого-рационалиста 18 века.
(Таб. II 62)

Nemohl jsem odolat a položil jsem *jako* motto této kapitoly jednu z myšlenek racionalistického dějepisce 18. století. (Táb II 62)

3. Je známo, že ruský odborný a zčásti i publicistický styl užívají ve většíně míře syntaktické kondenzace než ekvivalentní styly české. Tuto kondenzaci mimo jiné usnadňují nové výrazy předložkové povahy, a proto při českém částečném dekondenzování textu nastupují nezřídka na místo ruských předložkových výrazů vedlejší věty. Je tomu tak zejména tehdy, závisí-li na předložkovém výrazu dějové substantivum, ale dekondenzace není vázána na tuto podmínku. Omezený rozsah článku mi bohužel nedovoluje, abych probral jednotlivé typy dekondenzování ruských větných členů s výrazy předložkové povahy, a proto se omezím jen na typické příklady:

... в случае затруднений, „запинки“ он [= человек] вновь произносит начатый текст или фразу. (Пс 211)

... má-li [člověk] obtíže, „uvázne-li“, přeřikává započatý text nebo větu znovu. (Ps 166)

Государственный бюджет при социализме является основной формой образования и распределения централизованного фонда денежных ресурсов государства в целях обеспечения выполнения народнохозяйственных планов и удовлетворения общенародных нужд (ПЭ 610)

Státní rozpočet za socialismu je hlavní formou pro vytváření a rozdělování centralizovaného fondu peněžních prostředků státu, *tak aby* bylo zajištěno plnění národohospodářských plánů a uspokojování potřeb všeho lidu. (PE 621)

... в смысле остроты ощущения социальных противоречий искусство северного Возрождения сильнее итальянского. (Эст 281)

... *pokud jde o* cit pro sociální rozpory, je umění severní renesance silnější než italské. (Est 278)

4. V mnoha případech jsou ovšem v paralelním textu ruském a českém ekvivalentní výrazy předložkové povahy. Příklady neuvádím, protože jsem při výčtu těchto výrazů, který jsem podal výše, připojoval k ruským výrazům příslušné české ekvivalenty. V poválečném vývoji ruského a českého odborného stylu zjišťujeme přes působení rozdílných stylistických tradic jistou konvergenci, na níž se podílí i zřetelný vzrůst frekvence výrazů předložkové povahy v českém odborném stylu.¹¹

POZNÁMKY

- ¹ Viz můj článek *Výrazy předložkové povahy v dnešní spisovné češtině*, SPFFBU 1964, A 12, s. 117—130.
- ² Doklady jsou excerpovány z těchto prací: R. A. Budagov, *Введение в науку о языке*, Moskva 1958 — Яз; N. I. Kondakov, *Логика*, Moskva 1954² — Лог; J. Macek, *Tábor v husitském revolučním hnutí*, II. díl, Praha 1955 — Тáb; rus. překl. *Табор в гуситском революционном движении*, том II, Moskva 1959 — Таб; *История философии V*, Moskva 1961 — ИФ; čes. překl. *Dějiny filosofie V*, Praha 1963 — DF; *Основы марксизма-ленинизма*, Moskva 1959 — ОМЛ; čes. překl. *Základy marxismu-leninismu*, Praha 1960 — ZML; *Основы марксистско-ленинской эстетики*, Moskva 1960 — Эст; čes. překl. *Základy marxisticko-leninské estetiky*, Praha 1961 — Est; *Политическая экономия*, Moskva 1959² — ПЭ; čes. překl. *Politická ekonomie*, Praha 1960² — PE; *Психология*, Moskva 1956 — Пс; čes. překl. *Psychologie*, Praha 1963.
- ³ O tomto druhu výrazů předložkové povahy viz podrobnou studii J. T. Čerkasovové *К вопросу об образовании отглагольных предлогов*, sb. Исследования по синтаксису русского литературного языка, Moskva 1956, s. 131—176.
- ⁴ Při výčtech výrazů předložkové povahy rozlišují typem písma české ekvivalenty s podobnou morfologickou strukturou a se strukturou odlišnou: pro první druh volím kurzívu, pro druhý antikvu.
- ⁵ *Введение в науку о языке*, Moskva 1958, s. 43.
- ⁶ Podrobný výklad s četnými doklady hlavně o tomto druhu výrazů předložkové povahy v ruštině podává J. T. Čerkasovová, *К изучению образования русских отыменных предлогов*, sb. Исследования по грамматике русского литературного языка, Moskva 1955, s. 73—139.
- ⁷ Daleko šíře než já chápe příčinný vztah A. M. Finkel', *Производные причинные предлоги в современном русском литературном языке*, Charkov 1962. Proto jeho výčet příčinných (důvodových) předložek je mnohem bohatší.
- ⁸ Výčet českých výrazů předložkové povahy s četnými doklady z odborné literatury podávám v článku uvedeném v pozn. 1. Přehled slovenských prostředků viz u J. Oravce, *Nové druhotné predložky v odbornom štýle*, Čs. terminologický časopis I, 1962, s. 257—270.
- ⁹ Viz k tomu můj článek *Nové nepřevodní předložky v obrozenské češtině*, sb. Studie ze slovenské jazykovědy, Praha 1958, s. 153—171.
- ¹⁰ Viz sb. *Spisovná čeština a jazyková kultura*, Praha 1932, passim.
- ¹¹ Vliv na vzrůst frekvence českých výrazů předložkové povahy v období po druhé světové válce měly bezesporu i překlady ruské odborné literatury, a to zejména společenskovědné, a literatury publicistické.

NOVÉ VYRAŽENÍ CHARAKTERA PŘEDLOGA V ČEŠSKOM I RUSKEM JAZYKACH

V nastojající статье ставится вопрос о взаимоотношении новых русских и чешских выражений характера предлога и дается перечень этих выражений по их морфологическим признакам и по семантическим группам. Особое внимание уделяется выражениям, развившимся на основании предложных конструкций существительных. Во всех случаях приводятся переводные эквиваленты обоих языков и подчеркиваются различия в морфологической структуре таких выражений.

Из сравнения новых выражений предложного характера в обоих языках вытекает, что в русском и чешском языках существует сложная система средств для эксплицитной передачи различных оттенков отношений между членами предложения. Однако, русский язык отличается большим богатством таких средств. Развитие выражений предложного характера, которые надо считать по большей мере европеизмами, протекало в обоих языках неравномерно ввиду различных условий развития русского и чешского языков в 18 и начале 19 вв., а также вследствие пуристских теорий, оказывавших значительное влияние на чешский литературный язык второй половины 19 и первой трети 20 вв. Под влиянием этих теорий выработались известные стилистические традиции, в результате которых новые выражения предложного характера в чешском

языке — главным образом в его научно-техническом и публицистическом стилях — встречаются значительно реже. В чешских текстах научного, технического, в какой-то мере и публицистического характера предпочитают — в отличие от русских текстов — предлоги давнего происхождения, беспредложные падежи и схемы придаточных предложений. Несмотря на такую тенденцию, новые выражения предложного характера принадлежат и в чешском языке к необходимым языковым средствам для обозначения отношений между членами предложения.